

Albert Schweitzer a etika úcty k životu

1. Albert Schweitzer (1875–1965)

1875 – narozen v Kaysersbergu (Horní Alsasko)

1885–1893 – studium na gymnáziu v Mylhúzách, varhanní a klavírní kurzy u Eugena Müncha

1893 – studium teologie a filosofie ve Štarsburku, varhanní kurzy u Charlese M. Widora

1899 – doktorát z filosofie

1900 – vikářem u sv. Mikuláše ve Štarsburku

1902 – docentem na Štrasburské univerzitě (habilitace pro evangelickou teologii spisem **Das Messianitäts- und Leidensgeheimnis**)

1905–1912 – studium medicíny (včetně tropické medicíny)

1906 – **Von Reimarus zu Wrede. Eine Geschichte der Leben-Jesu-Forschung**

1912 – svatba s Helene Bresslau

1913 – **Geschichte der Leben-Jesu-Forschung** (druhé, rozšířené vydání)

1913–1917 – první pobyt v Africe, stavba nemocnice v Lambaréné

1917–1918 – internace v Bordeaux (kvůli německé státní příslušnosti)

1919 – narození dcery Rheny

1921–1922 – přednášky a koncerty ve Španělsku, Anglii a Dánsku

1923 – první cesta do Československa; **Verfall und Wiederaufbau der Kultur** (kulturní filosofie I) a **Kultur und Ethik** (kulturní filosofie II)

1924 – **Das Christentum und Weltreligionen**

1924–1927 – druhý pobyt v Africe

1928 – druhá cesta do Československa, čestným doktorem Pražské německé univerzity

1929–1932 – třetí pobyt v Africe; od r. 1931 práce na **Kulturphilosophie III** (do r. 1945); 1930 – **Die Mystik des Apostels Paulus**; 1931 – **Aus meinem Leben und Denken**

1932 – koncerty v Německu, Holandsku a Anglii

1933–1934 – čtvrtý pobyt v Africe

1935 – pátý pobyt v Africe; **Die Weltanschauung der indischen Denker**

1937–1939 – šestý pobyt v Africe

1939–1948 – sedmý pobyt v Africe

1949–1951 – šestý pobyt v Africe; 1951 – dokončen rukopis **Reich Gottes und Christentum** (vydáno posmrtně, 1967)

1951–1952 – devátý pobyt v Africe

1952–1954 – desátý pobyt v Africe

1954 – udělena Nobelova cena míru

1954–1955 – jedenáctý pobyt v Africe

1955 – otevření vesnice pro malomocné, návštěvy Anglie, Francie, Německa a Švýcarska

1956–1957 – dvanáctý pobyt v Africe;

1957 – projev proti jaderným zbraním (rádio Oslo); smrt manželky Heleny v Curychu (pozůstatky převezeny a uloženy v Lambaréné 1958); krátký pobyt v Evropě

1957–1959 – třináctý pobyt v Evropě, další projevy proti atomové nebezpečí, tiskem jako **Friede oder Atomkrieg**

1959 – poslední cesta do Evropy

1959–1965 – čtrnáctý pobyt v Africe, úmrtí v lambarénské nemocnici; pohřben vedle své manželky

Spisovatel Stefan Zweig o Schweitzerovi v roce 1956 napsal: „Albert Schweitzer – toto jméno má pro mnohé lidi dnes už silný zvuk, ale skoro pro každého z nich zvláštní, odlišný smysl. Nesčetní jej milují a uctívají, většina však ze zcela různých hledisek, neboť tento muž má v sobě jedinečnou a ojedinělou, ale neopakovatelně sepnatou mnohotvárnost. Někteří o něm vědí jen proto, že před několika léty obdržel Goethovu cenu, protestantské duchovenstvo v něm obdivuje jednoho ze svých nejvýznačnějších teologů; autora ‚Mystiky apoštola Pavla‘, hudebníci v něm respektují tvůrce největšího a nejdůkladnějšího díla o Johannu Sebastianu Bachovi, stavitelé varhan jej chválí jako muže, který zná všechny varhany v Evropě jako nikdo jiný a který napsal o jejich technice nejhlubší a nejinstruktivnější dílo, milovníci hudby jej ctí (s Güntherem Raminem) jako pravděpodobně největšího varhanního virtuóza současného světa a všude, kde ohlásí koncert, jsou všechna místa již několik dní předem vyprodána. Ale pro jeho největší čin, pro onu nemocnici, kterou založil a vybudoval v africkém pralesi zcela sám, bez jakékoliv státní pomoci, z pouhé lidské obětavosti, jedine proto, aby splácel evropský dluh, pro tuto jedinečnou a příkladnou obětavost jej miluje a obdivuje každý, kdo ví, co je lidskost, všichni, jimž se jeví idealismus jen tehdy velkým, když přerůstá mluvené a psané slovo sebeobětováním a činem.“

Tato Zweigova slova sice znějí poněkud pateticky, nicméně dobře ukazují pestrost Schweitzerovy činnosti. Zároveň nám tato slova naznačují jeden podstatný obecný **rys Schweitzerova díla**.

1) Překračování hranic

Dvojitá jazyková zakotvenost (němčina a francouzština), pobyt v Evropě a Africe, pohyb mezi teologií a filosofií (a medicínou), hluboký zájem etický a zároveň estetický, přemýšlení o křesťanství i ostatních náboženstvích, spojení teorie a praxe jsou pro jeho život a myšlení něčím typickým. Schweitzer se nenechal svázat „pravidly jedné disciplíny“. I to je jedním z důvodů, proč narážel na časté

nepochopení katedrové filosofie a proč i v křesťanství si šel svou vlastní svébytnou cestou. Již zde také můžeme poznamenat, že Schweitzer chápal náboženství a myšlení jako dvě spojené nádoby, když napsal „Stejně jako je opravdové myšlení náboženské, je opravdové náboženství myslící.“ (KPh III, 2. díl, 60). Dokladem Schweitzerova překračování hranic je nakonec i koncept **úcty k životu** – tedy rozšíření našeho etického vztahu na vše živé, nejen na člověka! (Z filosofů, kteří působili za Schweitzerova života, jej oceňoval zejména Ernst Cassirer, se kterým se Schweitzer setkal poprvé a také naposledy v r. 1934; po tomto setkání se Cassirer vždy znovu vracel k Schweitzerovým spisům a upozorňoval na ně své žáky, to už měl Cassirer ovšem 60 let a Schweitzer 59 let.)

2) Snaha představit dějiny problému

Ve své autobiografii „Z mého života a díla“ Schweitzer píše o svém přístupu k psaní knih o Pavlově učení, večeři Páně a Ježíšově životě: „Místo abych se spokojil s prostým výkladem výsledků, k nimž jsem došel, naložil jsem si pokaždé na sebe ještě další práce, totiž sepsat dějiny problému. Jestliže jsem se třikrát pustil na takovou obtížnou vedlejší stezku, je to vina Aristotelova. Kolikrát jsem si se zlostí připomínal hodinu, kdy jsem poprvé četl kapitolu jeho Metafysiky, kde rozvíjí problém filosofie kritikou dřívějšího filosofování!“ (s. 108) Německý badatel Claus Günzler v tomto postupu vidí i estetický zájem, vědecké dílo pro Schweitzera musí být dobře „zkomponovanou jednotou“, „symfonickým celkem“. Dějiny problému patří neoddelitelně k hledání pravdy a projevuje se zde i hluboká Schweitzerova úcta k lidskému myšlení. Také se zde projevuje Schweitzerův nárok, že etika úcty k životu má být v podstatě globálně akceptovaným principem, ne něco, co bude dalším evropským modelem. Schweitzer píše: „Moje etika není ničím novým, nýbrž uchopuje to, čeho již bylo dosaženo, hlubším a obsáhlejším způsobem.“ (KPh III, 2. díl, 327) A jindy: „Ve filosofii neexistuje žádné vynalézání, nýbrž jen prohlubování. Individuální myšlení (*das eigene Denken*) se pokouší pochopit sebe sama v myšlení lidstva“ (KPh III, 2. díl, 336). Když se podíváme na jeho zásadní spis (zásadní i z hlediska úcty k životu) *Kultur und Ethik*, můžeme si povšimnout, že dějinám problému zde věnoval celých 13 kapitol z 22!

3) Respekt před všedními otázkami (elementární myšlení)

O prohloubení toho, co je dáno, jde Schweitzerovi i u elementárního myšlení. Důležitým východiskem je pro Schweitzera každodenní lidská zkušenost. V první polovině 20. století patřil S. tímto důrazem k outsiderům filosofie, až později se určitá část filosofie obrátila k všední zkušenosti. Pravdu nelze dle S. standardizovat a předávat ji jako něco hotového, ale musí být znovu zpracována v každém individuálním myšlení. A protože individuální myšlení zpravidla není myšlením podle odborných metod, jde právě o myšlení elementární, tj. je podněcováno otázkami z „všedního žití“. S.: „Vzata sama o sobě je i průměrně nadaným lidem dána myšlenková schopnost, která nejen že umožňuje jednotlivci vytvořit si uvědomělý světový názor, ale činí z něho jeho normální potřebu. Velká hnutí antického a novověkého osvícenství pomáhají udržovat důvěru, že u většiny lidí lze probudit elementární myšlení ... **Každý lidský tvor je předurčen, aby se stal opravdovou osobností s vlastním uvědomělým světovým názorem.**“ (Všimněme si, že S. zdrženlivý postoj ke kolektivnímu a sociálnímu má daleko od pohrdání obyčejným člověkem, jeho postoj není elitářský!)

2. Úpadek kultury (1923)

Co je kultura?

S. odmítá myšlenku, že kulturu není třeba nějak definovat, s tím, že ji přece máme. Jeho definice je následující: „**Řečeno zcela obecně je kultura pokrokem, materiálním a duchovním pokrokem jak**

jednotlivců, tak kolektivit.“ A doplňuje: „**V čem spočívá tento pokrok? Především v tom, že se jak pro jednotlivce, tak pro kolektivity zmírňuje existenční boj. Vytvoření co nejpříznivějších životních poměrů je požadavek, který je nutný sám o sobě i kvůli duchovnímu a mravnímu zdokonalení jednotlivce, jež je posledním cílem kultury.**“

Schweitzer měl za to, že žije v období kulturního úpadku, v období, jak to sám nazval **autodestrukce kultury**. Co k tomu přispělo?

1) Selhání filosofie (myšlení)

Schweitzer oceňuje filosofii osvícenství, filosofii, která podle jeho mínění kladla důraz na racionalitu a promýšlení aktuálních otázek, a byla optimistická. Ještě Fichte, Hegel a Kant zastávali etické racionální ideály. V současnosti však „racionální ideje“ bloudí světem jako „chudí bezdomovci“. Už se ani nepodařilo vytvořit žádný ucelený světónázor. Podle Schweitzera: „Žádný celkový názor na svět se už nestal pevným sluncem, byly to jen jakési kometární mlhoviny sestavené z hypotéz.“ A v čem podle jeho názoru tkví zásadní problém? Sám to formuluje takto: „**Racionalismus byl vyřízen ..., ale s ním také původní optimismus a etické přesvědčení o poslání světa, lidstva, společnosti a člověka. Protože však toto přesvědčení ještě doznávalo, nikdo si nastávající katastrofu nebyl s to uvědomit.**“

Z filosofie se podle Schweitzera staly jen **dějiny filosofie**, filosofie utřídovala minulé poznatky, ale sama se stala epigonem. Tak se **odcizila světu**, protože už se nezapomínala problémy, které zaměstnávají lidi i příslušnou dobu. Nevytvořila žádný „**filosofický názor, který by se mohl stát populární filosofii.**“ Podle Schweitzera se přitom **hodnota každé filosofie měří tím, nakolik se dokáže proměnit v populární filosofii**. Filosofie má být jakýmsi strážcem, ale ve skutečnosti tento strážce usnul na stráži.

2) Destrukce myšlení a svobody

Myšlení je třeba k tomu, abychom dokázali pochopit rozumové ideály a dát jim konkrétní podobu. Myšlení však potřebuje i svobodu. Pokud jsme pohlceni existenčními zájmy, duchovní stránka v nás nutně zakrňuje. Schweitzer v této souvislosti uvádí několik faktorů:

- **život ve velkých aglomeracích** – lidé jsou čím dál tím více odtrženi od rodné půdy, svých domovů i od přírody a soustřeďují se do aglomerací; nejistota, která panuje v stávajícím hospodářském systému člověka, stále silněji vtahuje do existenčního boje
- **přílišná pracovní zátěž a nesoustředěnost**: „Bežná profesionální přetíženost moderního člověka všech společenských vrstev má za následek, že v něm zakrňuje duchovní stránka. Nepřímo je tím postižen už v dětství. Rodiče, zajatci neúprosného pracovního nasazení, se dítěti nemohou v normální míře věnovat. Tím se ztrácí něco pro jeho vývoj nenahraditelného. Později se mladý člověk sám stává obětí pracovního přetížení, propadá stále více potřebě vnějšího rozptýlení. Aby strávil zbývající volný čas tím, že se bude zabývat sám sebou nebo vážným rozhovorem s druhými lidmi či vážnou četbou, to předpokládá soustředit se, a to mu připadá zatěžko. Přímo fyzickou potřebou se je mu naprostá nečinnost, odvedení pozornosti od sebe samého a zapomnění. Chce se chovat jako tvůrce, který nemyslí. Nehledá vzdělání, ale zábavu, a to takovou, která klade minimální duchovní nároky. Mentalita tohoto množství nesoustředěných a soustředění neschopných lidí působí zpětně na všechna zařízení, jež mají sloužit vzdělání a tím kultuře. Dává se přednost zábavnímu podniku či varieté před divadlem a oddechové literatuře před cennou

knihou. Časopisy a noviny se musí stále více smiřovat s faktem, že se má čtenáři všechno podat svou nejpřístupnější formou. Srovnání průměru dnešního denního tisku s tím, jaký byl před padesáti či šedesáti lety, ukazuje, jak se musel v tomto směru přizpůsobit. Když tedy instituce, povolané k udržování duchovního života, byly zachváceny duchem povrchnosti, působí tak zpětně na společnost, která je do tohoto stavu přivedla, a vtiskují jí bezduchý ráz. Jak dalece se bezmyšlenkovitost stala modernímu člověku druhou přirozeností, ukazuje se na jeho společenském životě. Rozmlouvá-li se sobě rovnými, dbá, aby se hovořilo ve všeobecných narážkách, a aby se rozmluva nevyvinula ve skutečnou výměnu myšlenek. Nemá už nic svého a propadá jakési úzkosti, že by po něm někdo mohl chtít jeho vlastní názor. Duch, jaký vytvořila společnost složená z nesoustředěných jedinců, uplatňuje se mezi námi stále vehementněji. Vytváříme si o člověku pokleslou představu. Na jiných i na sobě samých oceňujeme již jen pracovní zdatnost a smiřujeme se s tím, že nadto už vlastně ničím jiným nejsme.“

- **neucelenost moderního člověka** – působení jednotlivce je omezeno pouze na určitou sféru (např. řemeslník už rozumí jen částečně svému řemeslu, dříve dělal vše – dnes to za něj dělají stroje – a jeho fantazie a umělecké vlohy zakrňují; specializované odbornictví chápe Schweitzer jako velké nebezpečí; i učitelé jsou již jen specialisté v určitém oboru); práce přestává mít pro pracujícího duchovní význam
- **nebezpečí nelidskosti** – je pro nás stále těžší chovat se k sobě skutečně lidsky. „Uspěchanost našeho způsobu života, zrychlený dopravní ruch a společná práce i společné bydlení s mnoha lidmi na malém prostoru působ, že se ustavičně a na nejrůznější způsob stýkáme s bližními jako s cizinci. Poměry nám nedovolují, abychom se k sobě chovali jako člověk k člověku. Toto vynucené omezování přirozeného lidství je tak všeobecné a běžné, že si na ně zvykáme a nepociťujeme už své neosobní chování jako něco nepřirozeného.“ Opět zde zmiňuje to, že nejvíce trpí psychika velkoměstského člověka. „**Kde mizí vědomí, že pro nás každý člověk jakožto člověk něco znamená, tam se kultura a etika začínají viklat. Je pak již jenom otázka času, kdy se dospěje k naprosté nehumánnosti.**“ „Nepřístupnost a nevšímavost, nejrůznějším způsobem okázale zdůrazňované vůči neznámým osobám, nejsou už pocítovány jako vnitřní hrubost, ale platí za velkosvětské chování.“ Ve válce pak dostala tato nehumánnost volný průchod. Surovost je patrná i v parlamentu a v koloniální literatuře (útoky kvůli barvě pleti).
- **přílišná organizovanost veřejných poměrů** – Schweitzer má v podstatě na mysli to, co bychom dnes označili jako **byrokratizaci**, místo toho, aby organizace byla podpůrným prostředkem, brzdí myšlenky a osobnosti, brzdí to, co je tvořivé a duchovní.
- **kolektivní myšlení** – s výše uvedeným souvisí i to, že člověk dokáže myslet již jen z hlediska kolektivity. „**Moderní člověk se zvláštním způsobem rozplývá v sociálním celku. To je snad jeho nejcharakterističtější bytostný rys.**“ Z celku, kolektivu přebírá člověk své názory (srv. Kohlberg!) Za války propaganda definitivně nahradila pravdu. „Vztah mezi jednotlivcem a společenským celkem je narušen nejen v intelektuálním, nýbrž i v etickém ohledu. S vlastním názorem se moderní člověk vzdává též vlastního mravního úsudku. Jen aby mohl shledat dobrým to, co kolektivita za takové slovem i skutkem vydává, a aby odsoudil, co ona považuje za špatné, potlačuje pochybnosti, které v něm klíčí. Nejen před jinými lidmi, ale ani sám před sebou je nepřipustí ke slovu. Nevznikne v něm ani jediné pohoršení, nad nímž by posléze nezvítězil jeho pocit společenské sounáležitosti. Takto podřizuje svůj úsudek úsudku masovému a osobní mravnost mravnosti kolektivní.“

3. Regenerace kultury

„Pevnou půdou, na níž stojíme, jsou **etické rozumové ideály**. Chceme prostřednictvím ducha vytvořit nové poměry a vrátit se tak ke kultuře, anebo chceme nadále čerpat duchovní podněty ze stávajících poměrů a duchovně zahynout? To je osudová otázka, před níž stojíme. **Pravý smysl pro skutečnost spočívá v nahlédnutí, že normálního vztahu ke skutečnosti dosáhneme jedině prostřednictvím etických ideálů rozumu.**“

Možnost regenerace kultury podle Schweitzera naráží na závažné obtíže:

- **neschopnost naší generace rozlišovat mezi tím, co je, a co být má** – současná generace je ponořena do toho, co je, a idealizuje si skutečnost, která není vůbec uspokojivá (zatímco např. v renesanci či osvícenství měli lidé odvahu skrze ideje obnovovat svět, který jim připadal značně neuspokojivý). „Naše pokolení, tak pyšné na mnohé své vymoženosti, nevěří už v onu jedinou, na níž všechno záleží: **v duchovní pokrok lidstva**. Protože jsme se vzdali tohoto nejvyššího očekávání, dokážeme snášet svou dobu, aniž v ní duchovně natolik trpíme, že by nám bolest vnukala touhu po době nové.“
- **regenerace je pouhá rekonstrukce** – kulturní ideály potřebné v této době vlastně nejsou nic nového – již dříve byly majetkem lidstva. „V zásadě nemusíme dělat nic jiného, než že jim opět vrátíme jejich vážnost a budeme je doopravdy respektovat, tj. poměřovat jimi dnešní skutečnost“
- **regenerace musí probíhat jen jako vnitřní, nikoli také jako vnější proces** – dříve se očekávalo, že přeměna vnějších poměrů přinese i duchovní obnovu; jedny úspěchy posilovaly druhé, ale „my, kteří prožíváme duchovní bankrot všech institucí, co tito naši předchůdci vytvořili, nemůžeme nadále pracovat na přestavbě společenského zřízení i na duchovní obnově“. Naše doba dokonce dospěla tak daleko, že se od sebe **oddělila věda a myšlení**. Máme sice svobodu vědy, ale skoro žádnou „vědu myslící“.
- **nositelé regenerace mohou být výhradně jednotlivé osobnosti** – „Regenerace kultury nemá co dělat s hnutími, jež budují na masovém prožitku. Ta bývají jen reakcí na vnější události. Kulturu však lze obnovit pouze tak, že v mnoha jednotlivcích vznikne nezávisle na panujícím obecném smýšlení a v protikladu k němu smýšlení nové, které postupně nabude vlivu na obecné smýšlení a začne je posléze utvářet po svém. Jedině etické hnutí nás může vyvést z nekulturnosti. Etično se však uplatňuje jenom prostřednictvím jednotlivce ... Kde kolektivity působí na jedince silněji nežli on na ně, dostavuje se zánik, protože hodnota, na níž všechno záleží, totiž duchovní a mravní hodnota jednotlivce, nutně pozbývá váhy.“ Nové veřejné mínění se může vytvořit jedině „neveřejnými cestami“, tj. postupem od člověka k člověku, kde se spoléhá jen na pravdivost myšlení a lidskou vnímavost pro pravdu. Je to myšlení neozbrojené, je to duchovní boj, který S. přirovnává k boji Davida s Goliášem (neboť Goliáš je současné veřejné mínění, které má na svou podporu tisk, propagandu, různé organizace, finanční a mocenské prostředky). Je třeba odolat pokušení rezignace, odolat pokušení žít jen ze dne na den. (Schweitzer vysoce oceňuje stoicismus, ale právě ten propadl podle jeho názoru rezignaci.)

4. Racionalita a mystika

Ot. Jak chápete mystiku? Co je mystika?

„Racionalismus je přitom něčím nezbytným, podle S. je to „nutný projev jakéhokoli normálního duchovního života“ a „všechna hnutí, která racionalismus vystřídala, zůstávají svým přínosem daleko

za ním. Snažila se vytěžit cosi jako světový názor tu ze spekulativní myšlenky, tu z dějin, z citu, estetiky či z přírodovědy“

Podle S. se dosavadní myšlení zastavilo vždy tam, kde narazilo na mystiku, protože chtělo jít jen k tomu, co může logicky zpracovat. Naopak mystika naopak shlížela na myšlení svrchu, aby se mu snad nemusela zodpovídat. A přece, jak píše Schweitzer, **to obojí patří k sobě.**

„Poslední vědění, po němž dychtíme, je vědění po životě. Naše poznání nahlíží život zvenčí, naše vůle zevnitř. Poněvadž život je posledním předmětem vědění, stává se poslední vědění nezbytně vědoucím prožíváním života.“

„Jestliže chtění odsune poznání prostě stranou, propadne nejasnému fantazírování. Na druhé straně poznání, které si – jako někdejší racionalismus – nechce přiznat, že musí nakonec přejít v myslící prožívání, zřídá se hlubokého a elementárně založeného světového názoru. Myšlení dotážené do konce vede tedy někudy a nějak k živé, všem lidem myšlenkově potřebné mystice.“

(Trochu zjednodušeně bychom mohli hovořit o spojení rozumu a srdce, rozumu a prožívání, jde o vědouce prožívání života.)